

گزارش کشف شواهد احتمالی پارینه سنگی قدیم بر روی تراس‌های رودخانه‌ی سیمینه رود

رحمت نادری*

چکیده:

منطقه اطراف دریاچه ارومیه از مناطق بسیار مهم در مطالعات باستان‌شناسی ایران به شمار می‌رود. وجود محوطه‌های باستان‌شناختی از دوره‌های پارینه‌سنگی تا دوره متأخر نشان دهنده توجه انسان به این منطقه بوده که شرایط زیست محیطی مناسب را می‌توان دلیل این گرایش به استقرار در این منطقه دانست. در چند سال گذشته و طی بررسی‌های مختلف و پراکنده چند محوطه پارینه سنگی قدیم در این محدوده جغرافیایی کشف شد. این محوطه‌ها که عمداً در جنوب دریاچه و بر روی تراس‌های رودخانه‌های این منطقه هستند و نشان از وجود استقرارهای از دوره پارینه سنگی قدیم و صنعت ابزارسازی آشولی دارند. محوطه شهریکند نیز با توجه به فن‌آوری به کار رفته برای ساخت مصنوعات و همچنین گونه‌شناسی قطعات می‌تواند مربوط به دوره پارینه سنگی قدیم باشد. کلید واژگان: شهریکند، پارینه سنگی قدیم، آشولی، دریاچه ارومیه، تراس‌های رودخانه‌ای.

* کارشناس بخش پژوهش‌های پارینه سنگی موزه ملی ایران.

مقدمه:

شناسایی یک تبر دستی و تعدادی تراشه شد. در بررسی‌های فریدون بیگلری و رضا غفاری نیز در سال ۱۳۷۹ یک مجموعه مصنوعات سنگی مربوط به اواخر پارینه سنگی قدیم و اوایل پارینه سنگی میانی کشف شد (بیگلری و غفاری، ۱۳۸۳).

علاوه بر این موارد در بررسی‌ها و کاوش‌های دیگری که به منظور شناسایی محوطه‌های دوره پارینه سنگی در این منطقه انجام شده است باعث کشف آثار از دوره پارینه سنگی میانی و دوره‌های پیش از تاریخی گردیده است (Coon 1951, Solecki 1999)، (حیدری و قاصیدیان ۱۳۸۳، نادری و علیزاده، ۱۳۸۳).

در سال ۱۳۸۳ و طی بازدید اسماعیل عنیپور بر روی تراس‌های رودخانه مهاباد در جنوب دریاچه ارومیه چندین محوطه با صنایع سنگی پارینه سنگی قدیم شناسایی شد که از میان آنها مجموعه شیوه تو قابل انتساب به سنت آشولی است. در بررسی‌های مجدد گروه پژوهش‌های پارینه سنگی و هیئت مشترک ایران-فرانسه در سال ۱۳۸۳ مجموعه نسبتاً غنی از ابزارهای این محوطه جمع‌آوری شد و مورد مطالعه قرار گرفت. با توجه به مطالعات اولیه فرهنگ ابزارسازی این محوطه مربوط به دوره پارینه سنگی قدیم و صنعت آشولی است (Jaubert et al 2006).

پارینه‌سنگی قدیم ایران در چند سال گذشته و با توجه به کشفیات جدید در مناطق مختلف ایران (گیلان، کرمانشاه و آذربایجان غربی) تا حدودی نسبت به دو دهه قبل وضعیت بهتر و روشن‌تری دارد. یکی از مناطقی که در این چند ساله مورد مطالعه قرار گرفته، جنوب دریاچه ارومیه است. شواهد به دست آمده از چند محوطه کشف شده در جنوب دریاچه ارومیه نشان از وجود استقرارهای دوره پارینه سنگی قدیم در این منطقه است. استقرارهای کشف شده بر روی تراس‌های رودخانه‌ای بود و همین مسئله باعث شده بحث‌هایی که در مورد الگوهای استقراری این منطقه بوده تا حدودی تغییر نماید (برای اطلاعات بیشتر در مورد الگوهای استقراری منطقه جنوب دریاچه ارومیه در دوره پارینه سنگی رجوع کنید به سامان حیدری، ۱۳۸۱ و Solecki, 1999).

تاریخچه مطالعات:

پیشگام مطالعات پارینه سنگی قدیم در این منطقه هند صادق-کورس در شرق دریاچه ارومیه بوده که منجر به شناسایی تک یافته‌های بر روی تراس‌های رودخانه‌ی کوهستان سهند گردید (Sadek- Kooros, 1976). همچنین بررسی‌های سینگر و وایمر (Singer & Wymer, 1978) نیز در شرق دریاچه ارومیه و نزدیک تبریز تنها منجر به

محوطه شهریکند:

با توجه به مطالب ارائه شده فوق و نظر به اینکه اکثر محوطه‌های پارینه سنگی حوزه دریاچه اورمیه بر روی تراس‌های رودخانه‌ای کشف شده‌اند؛ لزوم بررسی تراس‌های رودخانه‌هایی که به دریاچه می‌ریزد برای کشف آثار و مدارک پارینه سنگی ضروری می‌نماید. با این دید و با توجه به مطالعه زمین ریخت‌شناسی منطقه، تراس‌های رودخانه‌ی سیمینه رود در بخش شهریکند شهرستان بوکان و در مرز بین دو استان کردستان و آذربایجان انتخاب گردید.

رودخانه سیمینه رود با طول ۱۳۷ کیلومتر از ارتفاعات چهل چشمه استان کردستان سرچشمه می‌گیرد. و در نهایت به دریاچه اورمیه می‌ریزد. این رود یکی از رودهای اصلی حوزه آبریز دریاچه اورمیه است.

روستای شهریکند در ۲۰ کیلومتری جنوب غربی شهرستان بوکان قرار دارد. ارتفاع متوسط این منطقه از سطح دریا ۱۳۰۰ متر است (تصویر شماره ۱). محدوده مورد بررسی دارای سنگ‌های آندزیت سبز تا خاکستری و دوره زمین‌شناسی این محدوده دوره کرتاسه است.

در بررسی‌های اولیه در بستر خشک شده قلوه سنگ‌های از جنس بازالت و کوارتزیت و آهک مشاهده شد که با توجه به اینکه این قطعات گرد شده و دارای سطحی صیقلی بودند از ارتفاعات بالاتر و بر اثر فشار آب به پایین غلطیده‌اند.

در محدوده مورد بررسی سه دره کوچک دیده می‌شود (تصویر شماره ۲). این دره‌ها شامل

دو دره جوان و یک دره نسبتاً پیر است. با توجه به اینکه پراکنده‌گی اصلی قطعات در دامنه و اطراف دره شماره سه قرار دارد و این دره بر اساس فرم و شکل ظاهری خود دارای قدمتی بیشتر از دره‌های کناری خود است (ل شکل) محل اصلی استقرار این قطعات در این محدوده جالب توجه می‌نمایند و احتمالاً محل اصلی استقرار این محوطه همین دهانه دره باشد. در اطراف همین دره یک غار دیده می‌شود. در بررسی این غار هیچ گونه داده فرهنگی که نشان دهنده وجود استقرار در این مکان باشد به دست نیامده و کف این غار دارای بستری سنگی بوده و بر دهانه آن آثاری از فضولات دامی دیده می‌شود (تصویر شماره ۳).

تراس‌های رودخانه سیمینه رود (در محدوده روستای شهریکند و قره‌گویز) برای اولین بار در سال ۱۳۸۳ توسط رحمت نادری و یوسف حسن‌زاده^۱ مورد بازدید قرار گرفت. در بررسی بعدی که توسط نگارنده به انجام رسید، تعدادی مصنوعات سنگی جمع‌آوری شد. منطقه مورد بررسی به طول تقریبی ۳ کیلومتر در امتداد رودخانه و در جهت شرق به غرب و به صورت پیمایشی انجام گرفت. در این بررسی علاوه بر سطح تراس‌ها تعداد زیادی از کپه‌های سنگی که زارعان از زمین‌های کشاورزی واقع در اطراف تراس‌ها جمع‌آوری کرده بودند بازدید شد یکی از این قطعات از همین کپه‌های سنگی به دست آمد و این امر نشان می‌دهد که قطعات به دست آمده در جا نبوده‌اند.

شهری‌کنند از لحاظ جنس هر دو دارای شباهت‌های زیادی بوده و به نظر می‌رسد که ساکنان هر دو محوطه از یک نوع سنگ خاص برای ساخت قطعات خود استفاده می‌کرده‌اند. هر چند با توجه به قطعات اندک در بررسی شهری‌کنند نمی‌توان به خوبی نمودار الگوی استفاده از منابع سنگ را ترسیم نمود. ولی حداقل شواهد موجود در این محوطه بر این مطلب تاکید دارند. علاوه بر این مورد وجود صنعت مشابه سنگ مادر ساتور ابزار در هر دو محوطه مانند هم بوده و می‌توان سنت ابزارسازی دوره آشولی در شیوه تو را به شهری‌کنند نیز تعمیم داد (Jaubert et al 2006).

با توجه به الگوی استقراری اطراف دریاچه ارومیه (استقرار بر روی تراس‌های رودخانه‌ای) می‌توان با مطالعه بیشتر امید داشت که شواهد دیگری از استقرار در دوره پارینه سنگی قدیم را بر روی تراس‌های رودخانه‌ای این منطقه به دست آورد. در این میان دو رودخانه سیمینه رود و زرینه رود با توجه به اینکه از رودخانه‌های دایمی و پر آب منطقه هستند می‌توانند مورد مناسبی برای بررسی‌های آینده باشند.

سپاسگزاری:

از فریدون بیگلری برای راهنمایی و نظرات بسیار سودمندشان به ویژه در مورد صنایع سنگی بسیار سپاسگزارم. از سامان حیدری نیز برای راهنمای در مورد زمین ریخت‌شناسی منطقه کمال سپاسگزاری را دارم. از همراهان بررسی اولیه، یوسف حسن‌زاده، مصطفی علیزاده، نادر

مصنوعات سنگی به دست آمده از این بررسی شامل ۴ قطعه بوده که تمامی این قطعات از جنس سنگ کوارتز هستند. این نوع سنگ از نظر جنس شباهت بسیاری با سنگ مورد استفاده در محوطه شیوه تو دارد.

دو قطعه از قطعات کشف شده سنگ مادر - ساتور^۳ است. یکی از این قطعات (طرح شماره ۱) به نظر می‌رسد در ابتدا سنگ مادر بوده و از چند جهت برداشته‌هایی از آن صورت گرفته است سپس به عنوان یک ساتور تیزه دار^۴ مورد استفاده قرار گرفته است. قطعه دیگر نیز یک سنگ مادر - ساتور است که تعداد دو برداشته از آن صورت گرفته و می‌توانسته به عنوان یک ساتور مورد استفاده قرار گیرد (طرح شماره ۲).

قطعه دیگر یک کوبنده است که اثر کوبش بر هر دو انتهای آن دیده می‌شود. در دو سر آن نیز تراشه‌هایی که حاصل کوبیدن انتهای آن است از سنگ جدا شده است.

نتیجه‌گیری:

مصنوعات سنگی به دست آمده در این بررسی محدود بوده و نمی‌توان با قطعیت در مورد صنعت یا ویژگی‌های خاص و تاریخ‌گذاری آن اظهار نظر نمود. اما با توجه به مطالعه فن - گونه‌شناختی مجموعه و مقایسه آن با نزدیک‌ترین محوطه پارینه سنگی قدیم منطقه (محوطه شیوه‌تو) می‌توان فرهنگ ابزارسازی این محوطه را دوره پارینه سنگی قدیم دانست. در مقایسه این ابزارها با محوطه شیوه‌تو می‌توان سنگ مورد استفاده در محوطه شیوه تو و

University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia.

- Jacques Jaubert, Fereidoun Biglari, Jean-Guillaume Bordes, Laurent Bruxelles, Vincent Mourre, Sonia Shidrang, Rahmat Naderi and Simko Alipour, 2005, New Research on Paleolithic of Iran: Preliminary Report of 2004' Iranian-French Joint Mission, *Archaeological Reports 4*, Iranian Center for Archaeological Research, Tehran. (In English, with a Farsi abstract)

- Jaubert, J., F. Biglari, V. Mourre, L. Bruxelles, J.-G. Bordes, S. Shidrang, R. Naderi, M. Mashkour, J.-B. Mallye, B. Maureille, Y. Quinif and W. Rendu (n. d.), 2006, The Middle Palaeolithic Occupation of Mar-Tarik, a New Zagros Mousterian Site in Bisotun Massif (Kermanshah, Iran). *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*

- Otte, M., F. Biglari, S. Alipour, R. Naderi, J. Hosseini, 2004. *Earliest Human Occupations in Central Asia : an Iranian Look in Archaeology and Pale ethnography of Eurasia*, Essays in Honor of Vadim Ranov, Novosibirsk, p.279-282.

- Sadek-Kooros, H., 1976, Early Hominid Traces in East Azarbaijan. *Proceeding of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, Edited by F. Bagherzadeh, Pp.1-10 Tehran: Iranian Center for Archaeological Research.

Singer, R. and J. J. Wymer, 1978, An Hand- Ax from Northwest Iran: The Question of Human Movement Between Africa and Asia in the Lower Paleolithic Period. *Views of the Past*, Edited by L.G Freeman, Pp. 13-27, The Hague

- Smith, Ph .E. L. 1986 *the Paleolithic archaeology in Iran*, Philadelphia: The University museum, University of Pennsylvania.

- Solecki, R.S.1999. An Archaeological survey in Western Azarbaijan, Iran. In *the Iranian world, Essays on Iranian Art and Archaeology*, Presented to Ezat O. Negahban. A. Alizadeh, Y. Majidzadeh, S. M. Shahmirzadi(eds), Pp. 28-43, Iran University Press.

فرجی و پروین قادرنژاد نیز کمال تشکر را دارم. از بهنام زندی و فرشید رحیمی نیز برای کمکهایشان ممنونم.

یادداشتها:

۱. در این بررسی مصطفی علیزاده، نادر فرجی و پروین قادر نژاد نیز همراه گروه بودند.

2. in situ
3. Core- Chopper
4. Pointed Chopper

کتابنامه:

- بیگری، فریدون و رضا غفاری، ۱۳۸۳. گزارش مقدماتی کشف صنایع پارینه سنگی میانی در نزدیکی مراغه، جنوب شرقی دریاچه اورمیه. مجموعه مقالات همایش بین المللی باستان شناسی ایران: حوزه شمال غرب (به کوشش دکتر مسعود آذرنوش)، ص ۱۹-۲۶ تهران، پژوهشکده باستان شناسی.

- حیدری، سامان و الهام قاصدیان، ۱۳۸۳. گزارش مقدماتی بررسی های باستان شناختی در قسمت های تراورتنی منطقه تخت سلیمان، بر اساس شواهد باستان شناختی در اواخر پلیستوسن. مجموعه مقالات همایش بین المللی باستان شناسی ایران: حوزه شمال غرب (به کوشش دکتر مسعود آذرنوش). ص ۲۷-۴۳ تهران، پژوهشکده باستان شناسی.

- روستایی، کورش و حسن رضوانی، ۱۳۸۱. گزارش مقدماتی گمانه زنی در غار کانی مکائیل کردستان، شهر یور و مهر ۱۳۸۰، مجله باستان شناسی و تاریخ، سال شانزدهم، شماره دوم، بهار و تابستان، ص ۵۸-۷۶.

- نادری، رحمت و مصطفی علیزاده، ۱۳۸۳. بررسی های چند پناهگاه صخره ای و غار در اطراف شهرستان مهاباد، همایش بین المللی باستان شناسی ایران: حوزه شمال غرب (کتاب خلاصه مقالات)، ص ۱۹۱-۱۹۲. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پژوهشکده باستان شناسی.

- Coon, C.S. 1951. Cave Exporations In Iran 1949, Museum Manographs, The

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

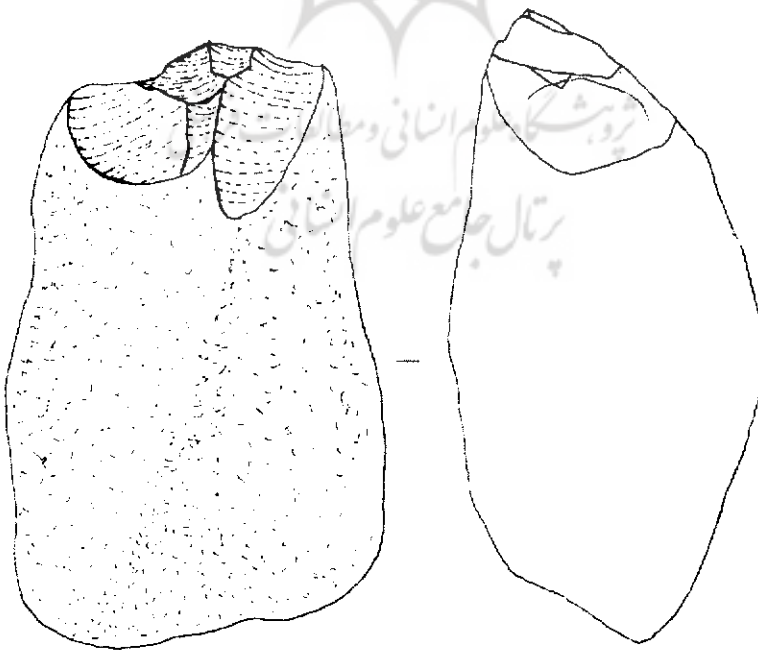
تصویر شماره یک: محدوده بررسی و محوطه‌های دیگر پارینه سنگی قدیم جنوب دریاچه اورمیه

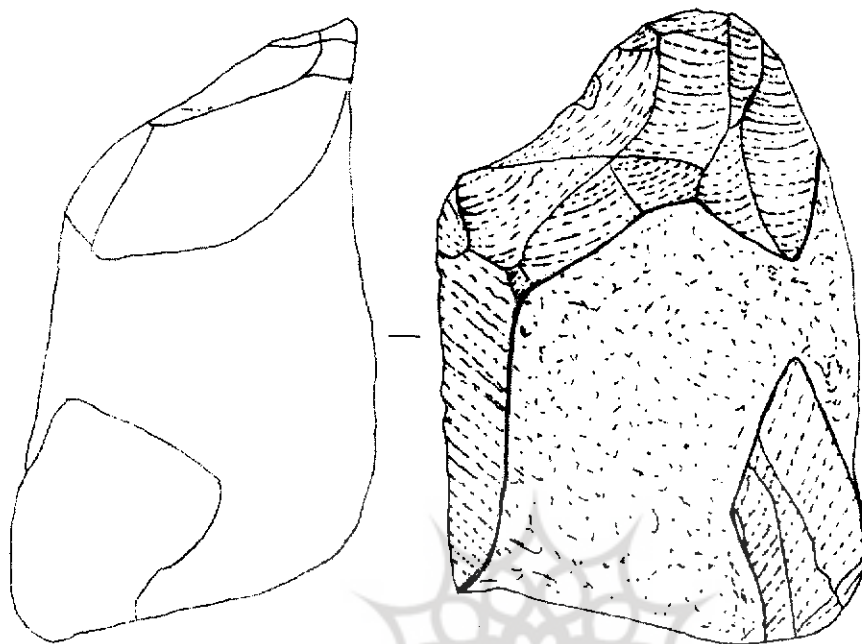
تصویر شماره دو: منطقه مورد بررسی و محل اصلی پراکنده‌گی قطعات

تصویر شماره سه: غار شهریکند

طرح شماره ۱

طرح شماره ۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی